

Grzegorz Grochowski

Rola nauczania pamięciowego na katechezie w kontekście ustaleń psychologii pamięci

Studia Redemptorystowskie nr 12, 479-493

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Grochowski
PWT – Warszawa

ROLA NAUCZANIA PAMIĘCIOWEGO NA KATECHEZIE W KONTEKŚCIE USTALEŃ PSYCHOLOGII PAMIĘCI

Słowa kluczowe: katechetyka, katechetyka fundamentalna, dydaktyka katechetyczna, psychologia pamięci, pedagogika religijna, zadania katechezy, nauczanie pamięciowe

Keywords: catechetics, fundamental catechetics, didactics, catechetical didactics, cognitive psychology, pedagogics of religion, catechetical tasks, memory teaching

Schlüsselwörter: Katechetik, Fundamentalkatechetik, katechetische Didaktik, Gedächtnispsychologie, Religionspädagogik, Aufgaben der Katechese, Auswendiglernen die

Jedną z wątpliwości zgłaszanych przez rodziców dzieci uczęszczających na lekcje religii dotyczy zakresu materiału, który uczniowie zobowiązani są przyswoić w procesie kształcenia katechetycznego. W szczególności dotyczy to kandydatów do Pierwszej Komunii Świętej, „zaliczających” sporą listę modlitw, formuł i reguł katechizmowych. Również młodzież przygotowująca się do sakramentu bierzmowania narzeka na konieczność pamięciowego przyswajania szeregu pojęć i definicji, których często nie rozumie i nie potrafi odnieść do codziennego doświadczenia. Na tym tle pojawiają się pytania o zasadność nauczania pamięciowego czy wręcz postulaty ograniczenia ilości wiedzy, której wymaga się od uczniów na lekcjach religii. Niejednokrotnie formułują je sami katecheci, zgłaszając, że program nauczania jest przeładowany, a oni sami mają trudność z wyborem kluczowych treści, które uczeń powinien „zapamiętać na całe życie”.

Odnosząc się do tych i podobnych wątpliwości, warto najpierw zauważyć, że nauczanie pamięciowe jest silnie zakorzenione w tradycji pedagogicznej Kościoła, co pokazują liczne stwierdzenia Magisterium. Do najczęściej przytaczanych należy obrazowa myśl zawarta w adhortacji apostoelskiej *Catechesi tradendae* Jana Pawła II: „Kwiaty wiary i pobożności – jeśli można się tak wyrazić – nie wzrastają w miejscach pustynnych katechizacji nieposługującej

się pamięcią”¹. Dokument zawiera przestrożę przed zaniedbywaniem nauczania pamięciowego, które jest uzasadnione wielowiekową tradycją formacyjną Kościoła, a także współczesnymi trendami w edukacji świeckiej². Kontynuację tych stwierdzeń odnaleźć można w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*, podkreślającym rolę pamięci w rozwoju wiary³. Pojawia się tam m.in. określenie przekazu katechetycznego mianem „części pamięci Kościoła, która zachowuje wśród nas żywą obecność Chrystusa”⁴.

Nie ma zatem wątpliwości, że pozostając w zgodzie ze stanowiskiem Magisterium, wypada docenić wagę nauczania pamięciowego w dydaktyce katechetycznej. Należy pytać nie „czy”, ale „jak” wykorzystywać wspaniały dar ludzkiej pamięci, aby katecheza spełniała swoją funkcję. Poszukując rozwiązania tak sformułowanego problemu, nie sposób pominąć współczesnej wiedzy na temat pamięci człowieka, dostarczanej przez psychologię poznawczą, a w szczególności przez obszerny, dynamicznie rozwijający się nurt badań, jakim jest psychologia pamięci⁵. W niniejszym artykule przedstawione zostaną wybrane osiągnięcia psychologii pamięci w kontekście sześciu zadań, przed którymi stoi katecheza (rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, moralne, nauczanie modlitwy, formacja wspólnotowa i apostołska⁶). Analizując poszczególne zagadnienia, podejmujemy próbę odpowiedzi na pytanie, co i jak powinien pamiętać katechizowany, aby katecheza skutecznie realizowała swój cel, to znaczy pomagała uczestnikowi owocnie rozwijać relację z Chrystusem i coraz pełniej partycypować w życiu Osób Trójcy Świętej⁷. Pod tym kątem sformułowane zostaną postulaty skierowane do dydaktyki katechetycznej, dotyczące oddziaływania uwzględniającego specyfikę poszczególnych systemów pamięci ludzkiej⁸. Zaznajomienie się z tymi kwestiami powinno być interesujące zarówno dla gremiów eksperckich zajmujących się ustalaniem programu katechetycznego, jak i dla pojedynczych katechetów, duszpasterzy i nauczycieli religii, planujących treść i metody nauczania.

¹ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska o katechizacji w naszych czasach *Catechesi tradendae*, w: *Adhortacje apostołskie Ojca świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, nr 55, s. 63 (dalej CT).

² Por. tamże.

³ Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1988, nr 154–155, s. 136–137 (dalej DOK).

⁴ DOK 154.

⁵ Na temat historii badań nad pamięcią por. M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowania*, Gliwice 2008, s. 17–52.

⁶ DOK 85–87.

⁷ DOK 80–83.

⁸ Obszernie na temat systemów pamięci por. M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 115–142; T. Maruszewski, *Psychologia poznania. Umysł i świat*, Gdańsk 2011, s. 138–175.

1. Pamięć a poznawanie wiary

Rozwijanie poznania wiary wymieniane jest jako pierwsze z zadań katechezy. Oznacza ono działanie nakierowane na naukę myślenia, ukształtowanego przez świadomie przyjęte i zaakceptowane Objawienie. Z jednej strony chodzi o coraz lepszą znajomość i rozumienie treści prawd wiary – tego, co Bóg objawia (*fides quae*), z drugiej zaś o coraz mocniejsze zaufanie Temu, który objawia (*fides qua*)⁹. *Dyrektorium ogólne o katechizacji* wskazuje na trzy zasadnicze funkcje pogłębionego poznania wiary: „oświecającą” (umysł zyskuje nowe zasoby do pełniejszego oglądu i interpretacji rzeczywistości), „wzmacniającą” (silniejsze poczucie własnej tożsamości chrześcijańskiej oraz motywacja do wcielania wiary w życie) oraz „apologetyczno-apostolską” (zdolność do wyjaśnienia i obrony wiary w świecie)¹⁰.

Rola pamięci w tak rozumianym rozwijaniu wiary jest bez wątpienia kluczowa. Aby poznać treść Objawienia i przyłączyć do Tego, który objawia, należy według nauczania Kościoła opanować przede wszystkim „główne formuły wiary”, które „zapewniają jej najbardziej precyzyjny wykład oraz gwarantują wspólne dziedzictwo doktrynalne, kulturowe i językowe”¹¹. Zgodnie z zasadą organiczności i hierarchii prawd¹², na tych właśnie fundamentach należy budować pozostałe treści przekazu katechetycznego. Przy czym nie powinno się mniemać, że „ pewne prawdy w mniejszym stopniu niż inne wchodzą w zakres samej wiary”¹³, lecz trzeba mieć świadomość, że „niektóre prawdy wspierają się na innych jako główniejszych i przez nie są naświetlane”¹⁴.

Perspektywa wyznaczona przez nauczanie Kościoła zgodna jest ze stanem aktualnej wiedzy na temat jednego z systemów pamięci ludzkiej zwanego „pamięcią deklaratywną”¹⁵ oraz jego rodzaju określanego jako „pamięć semantyczna”¹⁶. Psychologowie odkryli, że umysł asymiluje zdobywane przez siebie informacje o rzeczywistości, budując uporządkowaną siatkę skojarzonych ze sobą pojęć, sądów, mniemań, faktów i innych elementów wiedzy. Pamięć semantyczna przypomina swego rodzaju pajęczynę, w której można dostrzec punkty węzłowe – są nimi stwierdzenia i pojęcia o charakterze ogólnym, fundamentalnym, kluczowym. Do nich przyporządkowane są informacje bardziej

⁹ Por. DOK 85.

¹⁰ Tamże.

¹¹ DOK 154.

¹² Por. DOK 114–115.

¹³ DOK 114.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Definicja pamięci deklaratywnej por. Z. Chlewiński, A. Hankała, M. Jagodzińska, B. Mazurek, *Psychologia pamięci*, Warszawa 1997, s. 139–140.

¹⁶ Tamże, s. 151–152.

szczegółowe¹⁷. Elementy „pajęczyny” połączone są za pomocą związków znaczeniowych, co pozwala optymalnie wykorzystywać zasoby pamięci, przyłączając do niej nowe informacje i docierać do zgromadzonej wcześniej wiedzy¹⁸.

Uwzględniając powyższe odkrycia psychologii, dydaktyka sformułowała jedną z głównych zasad nauczania, znaną jako zasada systemowości¹⁹. Postuluje ona prezentowanie materiału w sposób logicznie uporządkowany, sprzyjający tworzeniu się w umyśle osoby uczącej się klarownego systemu, za pomocą którego zakoduje, a następnie odtworzy prezentowane treści²⁰. Z zasady tej winna korzystać również katecheza. Zarówno na poziomie tworzenia programów katechetycznych, jak i planowania konkretnego procesu nauczania realizowanego przez katechetę konieczne jest pieczołowite zadbanie o czytelne ustrukturyzowanie treści – tak, by uczący się nie miał trudności ze wskazaniem kluczowych prawd religijnych i wokół nich skupiał informacje bardziej szczegółowe czy peryferyjne²¹. Powinien wiedzieć, w co wierzy „przede wszystkim”, i potrafić to przywołać praktycznie w dowolnym momencie swojego życia, a także umieć wyjaśnić na właściwym sobie poziomie wiekowym i intelektualnym.

W procesie poznawania wiary nie chodzi jednak tylko o stworzenie trwałej i uporządkowanej sieci wiedzy religijnej. Co najmniej równie istotne jest „osobiste przyłgnięcie” do przyswajanych prawd zwane interioryzacją²². Aby mogło się ono dokonać, potrzebne jest dopełnienie zapamiętywania poprzez pogłębione rozumienie. Dlatego Magisterium podkreśla, że łączenie procesów zapamiętywania i rozumienia stanowi skuteczne narzędzie rozwoju wiary: „Oczywiście jest rzeczą bardzo ważną, by te wyuczone na pamięć teksty zostały jednocześnie wewnętrznie przyswojone, stopniowo zgłębiane umysłem, tak by stały się źródłem osobistego i wspólnotowego życia chrześcijańskiego”²³.

Kluczową rolę odgrywają tutaj określenia: „wewnętrzne przyswojenie” i „stopniowe zgłębianie umysłem”. Nasuwają one na myśl interesujące odkrycia psychologii pamięci, związane z wpływem aktywności umysłu na trwałość i jakość zapamiętanej wiedzy, zawarte zwłaszcza w „teorii poziomów przetwarzania”²⁴. Na podstawie empirycznych badań stwierdzono, że jakość i trwałość przyswojonych przez daną osobę informacji zależy od tego, jak głęboko poszczególne treści są przez nią „przepracowane” już w procesie zapamiętywania

¹⁷ Por. E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2012, s. 151–157.

¹⁸ Por. K. Najder, *Wprowadzenie do teorii pamięci*, w: *Pamięć i poznanie*, red. M. Materska, T. Tyszko, Warszawa 1997, s. 147–153.

¹⁹ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 171–175.

²⁰ Por. K. Kruszewski, *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 1994, s. 258–263.

²¹ Por. W. Kubik, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, Kraków 1990, s. 224–230.

²² Tamże, s. 187–189.

²³ CT 55.

²⁴ Por. J. Henderson, *Pamięć i zapominanie*, Gdańsk 2005, s. 60–65.

(etap ten określony jest jako „kodowanie”)²⁵. Szczególnie korzystne są tu takie aktywności, jak powtarzanie, organizowanie materiału, werbalizowanie, tworzenie wyobrażeń, elaboracja, czyli formułowanie pytań, wniosków itp.²⁶.

Korzystając z tej teorii, metodycy nauczania postulują, by uczące się osoby ujmowały uzyskiwane informacje we własny system powiązań, by poszukiwały odpowiedzi na osobiste pytania, by przetwarzały wiedzę za pomocą swojego języka, stosując analogie i określenia zaczerpnięte z własnego doświadczenia. Dzięki temu unika się „werbalizmu”, czyli mechanicznego powtarzania wyuczonych formuł. W dalszej perspektywie prowadzi to do kształtowania się samodzielnego myślenia. Tego typu podejście jest postulowane przez zasady dydaktyki, takie jak zasada samodzielności i podmiotowości ucznia, pogłębienia²⁷, aktywizacji²⁸ czy nauczanie problemowe²⁹. Czynne przyswajanie wiedzy jest niezbędne dla poznawania wiary. Tylko informacja zrozumiana i głęboko przetworzona ma szansę prowadzić do coraz pełniejszej więzi z Chrystusem. Dla praktyki katechetycznej oznacza to przede wszystkim odpowiedni dobór metod i strategii dydaktycznych, stymulujących uczestników katechezy w kierunku podmiotowego i aktywnego uczestnictwa.

Podsumowując, można stwierdzić, że aby wykorzystać dobrze ludzką pamięć w procesie poznawania wiary przez katechizowanych, prezentowana wiedza powinna być sensownie uporządkowana i skupiona wokół węzłowych treści. Uczestnicy katechezy powinni przyswajając je, ujmując we własny spójny system pojęć, twierdzeń czy przekonań. Metodyka katechetyczna powinna również uwzględnić aktywność intelektualną podmiotu na etapie przyswajania wiedzy, co przyczyni się do głębszego przyłgnięcia do objawionych prawd, a tym samym pogłębienia zaufania do objawiającego je Boga.

2. Pamięć w wychowaniu liturgicznym

Wychowanie liturgiczne jest drugim istotnym zadaniem katechezy. Jako kluczowe oczekiwane osiągnięcie przewiduje się tu przygotowanie do czynnego, pełnego i świadomego uczestnictwa w życiu sakramentalnym i liturgii Kościoła, a tym samym godnego sprawowania „kapłaństwa chrzcielnego”³⁰. Wychowanie liturgiczne obejmuje element intelektualny (rozumienie, świadomość),

²⁵ M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 258–264.

²⁶ Por. Z. Chlewiński, A. Hankała, M. Jagodzińska, B. Mazurek, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 121; M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 236–248.

²⁷ F. Bereźnicki, *Dydaktyka ogólna w zarysie*, Koszalin 1994, s. 139–144.

²⁸ J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1997, s. 110.

²⁹ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, dz. cyt., s. 208–226.

³⁰ DOK 85.

wolitywny (działanie, uczestniczenie, praktykowanie) oraz emocjonalny (doświadczanie, przeżywanie).

Pytając o znaczenie nauczania pamięciowego w wychowaniu liturgicznym, należy powtórzyć wcześniejsze uwagi odnośnie do poznawania wiary, a w szczególności podkreślić konieczność wyodrębnienia kluczowych treści, niezbędnych do ukształtowania minimum wiedzy niezbędnej dla świadomej partycypacji w liturgii. Będą to przede wszystkim informacje potrzebne do uchwycenia sensu liturgii (dotyczące istoty sakramentów, a zwłaszcza Eucharystii, roku liturgicznego, kapłaństwa powszechnego i hierarchicznego, Kościoła jako „prasakramentu” itp.). Dojdą do tego pojęcia liturgiczne, teksty modlitw, formuły wypowiediane podczas Eucharystii czy innych sakramentów, których pamięciowe opanowanie jest niezbędne³¹. Dla przyswojenia i zrozumienia tych informacji kluczowe jest przekazywanie ich w poszanowaniu specyfiki opisanej wcześniej pamięci semantycznej, z uwzględnieniem zasad teorii poziomów przetwarzania³². Wówczas zgromadzona na ten temat wiedza będzie odznaczać się atrybutem trwałości i uporządkowania, a jej przywoływanie będzie czymś więcej niż tylko mechaniczną recytacją zapisanych w pamięci formuł czy definicji³³.

Jednakże wychowanie liturgiczne oznacza coś więcej niż przekaz wiedzy i budowanie świadomości. Polega ono również na kształtowaniu postaw, wyrabianiu nawyków, modeli zachowań, działań zgodnych z określonymi procedurami³⁴. W skutecznej realizacji tego zadania pomocne jest odwołanie się do tego, co obecnie wiadomo na temat funkcjonowania tzw. pamięci niedeklaratywnej, zwanej inaczej pamięcią proceduralną³⁵. Psychologia poznawcza wyodrębnia ten rodzaj pamięci, wskazując, że odpowiedzialna jest ona za przyswajanie umiejętności. W odróżnieniu od wspomnianej wcześniej pamięci deklaratywnej pamięć proceduralna dotyczy nie tyle „wiedzy że”, ile „wiedzy jak”³⁶. Zawartość tej pamięci łatwiej komuś zademonstrować niż przekazać słownie.

Kształtowanie pamięci proceduralnej wiąże się z określoną specyfiką nauczania. Według znawcy przedmiotu Johna Andersona, można wyróżnić trzy etapy nabywania umiejętności: a) etap deklaratywny zwany poznawczym (przyswajanie słownych instrukcji, rozumienie znaczenia poszczególnych czynności, świadome wykonywanie i kontrola), b) etap przejściowy zwany aso-

³¹ DOK 87.

³² Na temat mechanizmów zapamiętywania informacji por. T. Maruszewski, *Psychologia poznania*, dz. cyt., s. 203–208.

³³ Na temat mechanizmów odtwarzania i wpływie przetwarzania na trwałość wiedzy por. tamże, s. 214–220.

³⁴ DOK 85, 87.

³⁵ Por. M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci*, dz. cyt. s. 194–196.

³⁶ Tamże, s. 194.

cyjnym (stopniowe upraszczanie i automatyzacja czynności, zwiększanie sprawności poprzez wielokrotne ćwiczenie) oraz c) etap proceduralny zwany autonomicznym (dalsze doskonalenie umiejętności, czynność przebiega bardziej automatycznie, trudno ją zwerbalizować). W dydaktyce opisany proces zostaje wykorzystany w zasadzie związku teorii z praktyką³⁷, a wykorzystuje go z powodzeniem grupa metod zwana metodami ćwiczeń praktycznych³⁸.

Skuteczne wychowanie liturgiczne domaga się stałego poszerzania zasobów pamięci proceduralnej celem wytworzenia się u uczestników katechezy szeregu umiejętności niezbędnych do owocnego uczestnictwa w liturgii. Są to np. umiejętności prawidłowego (zarówno pod względem „technicznym”, jak i pod kątem nastawienia wewnętrznego) przyjmowania postaw i wykonywania gestów liturgicznych, zdolność do uważnego i świadomego towarzyszenia modlitwie celebransu, skupionego słuchania i medytacji tekstów czytań liturgicznych, aktywnego śpiewu ze zrozumieniem itp. Katecheta realizujący nauczanie nakierowane na takie umiejętności powinien być wyposażony w wiedzę odnośnie do oczekiwanych rezultatów, sposobów ich monitorowania i oceny, a także posiadać kompetencje metodologiczne w zakresie nauczania umiejętności. Nie bez znaczenia jest tu rola środowiska katechetycznego. Nie wydaje się realne wypracowanie kompetencji liturgicznych bez stałych metodycznych ćwiczeń dokonujących się bezpośrednio w przestrzeni liturgicznej³⁹.

Jak wynika z powyższych analiz, skuteczne wychowanie liturgiczne wykorzystujące współczesną wiedzę na temat pamięci zależne jest od następujących czynników: trafnego doboru treści przeznaczonych do zapamiętania, aktywności katechizowanych na etapie ich poznawania i przetwarzania, a także umiejętnego wykorzystania systemu pamięci proceduralnej w nauczaniu umiejętności.

3. Wychowanie moralne a pamięć

Wiedza na temat funkcjonowania pamięci deklaratywnej (semantycznej) i niedeklaratywnej (proceduralnej) przydatna jest również w realizacji wychowania moralnego na katechezie. Nauczanie Kościoła opisuje to zadanie jako „przekaz postaw Nauczyciela”, tak aby katechizowani na ich podstawie realizowali proces przekształcenia wewnętrznego (przechodzenie „od starego do nowego człowieka doskonałego w Chrystusie”⁴⁰). Kluczowymi treściami skierowanymi do pamięci deklaratywnej (semantycznej) winny być tu przede wszystkim zagadnienia zawarte w Kazaniu na górze, które łączą zinterpretowany

³⁷ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 129–132.

³⁸ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, dz. cyt., s. 270–273.

³⁹ Por. W. Kubik, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, dz. cyt., s. 132–133.

⁴⁰ DOK 85.

przez Chrystusa Dekalog z treścią i duchem błogosławieństw⁴¹, a także zasady moralne zawarte w pozostałych miejscach Ewangelii, epistolografii Nowego Testamentu oraz Tradycji nauczania moralnego Kościoła (szczególnie znaczenie ma tu problematyka moralności społecznej). Ich percepcja winna dokonywać się przy aktywnym zaangażowaniu umysłu w przetwarzanie wiedzy. Okazją do tego może być nauczanie problemowe⁴² (realizowane np. przy użyciu metod sytuacyjnych czy analizy przypadków), którego częścią jest rozwiązywanie prostych i bardziej skomplikowanych dylematów czy zagadnień moralnych, domagających się zastosowania przyswajanych przez katechizowanych informacji o moralności chrześcijańskiej.

Pamięć proceduralna natomiast użyteczna jest na etapie zastosowania wiedzy o moralności w codziennym życiu, co wiąże się z doskonaleniem umiejętności sprawnego oceniania i wartościowania oraz sztuką podejmowania właściwych decyzji. Katecheza ma przygotowywać do samodzielnego rozwiązywania problemów moralnych, zarówno poprzez dostarczanie przydatnej i uporządkowanej wiedzy, jak i uczenie procedur pozwalających realizować wybory moralne (a przynajmniej sporą ich część) w sposób „nawykowy”. Dzięki dobremu ukształtowaniu pamięci proceduralnej typowe sytuacje stanowiące wyzwanie moralne nie muszą wiązać się każdorazowo ze skomplikowanymi procesami myślowymi, pochłaniającymi zasoby intelektualne i czas. Wybór moralny staje się w wielu przypadkach „nawykowy”, co stanowi jeden z kluczowych elementów rozwoju cnót moralnych.

W formowaniu moralnym przydatny okazać się może jeszcze inny rodzaj pamięci długotrwałej, określanej przez psychologię poznawczą jako „pamięć epizodyczna”⁴³ czy też „pamięć autobiograficzna”⁴⁴. Jest to system pamięci gromadzącej wspomnienia reprezentowane przez trojaki rodzaj komponenty: a) narracje werbalne (historie dotyczące własnej przeszłości), b) elementy obrazowe (tzw. pamięć fleszowa⁴⁵) oraz c) emocje (skojarzone z danym przeszłym wydarzeniem i skupiające uwagę na jakimś jego aspekcie)⁴⁶. Obecnie nie podlega dyskusji, że zawartość pamięci autobiograficznej ma bezpośredni i znaczący wpływ zarówno na teraźniejszość (istotny wyznacznik tożsamości osoby), jak i na jej cele oraz wizję przyszłości⁴⁷. Wykorzystanie zasobów pamięci autobiograficznej w formacji moralnej nie jest niczym innym, jak włączeniem osobistych doświadczeń (katechi-

⁴¹ Tamże.

⁴² Por. W. Kubik, *Katecheza metodą problemową*, w: *Katechizacja różnymi metodami*, red. M. Majewski, Kraków 1994, s. 144–147.

⁴³ Z. Chlewiński, A. Hankała, M. Jagodzińska, B. Mazurek, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 143.

⁴⁴ Tamże, s. 139.

⁴⁵ Tamże, s. 143–144.

⁴⁶ Por. T. Maruszewski, *Psychologia poznania*, dz. cyt., s. 240.

⁴⁷ Tamże, s. 241–242.

zowanych oraz katechety, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych) do procesu doskonalenia sztuki dokonywania roztropnych wyborów moralnych oraz do nauki projektowania działań związanych z realizacją własnego powołania. Zawarte w pamięci narracje, obrazy, emocje tworzą indywidualną historię osób, które składają się na historię społeczności, narodów, kultur i cywilizacji. Objęte katechetyczną refleksją interpretacyjną stanowią nieocenione źródło mądrości i tym samym stają się lokomotywą skutecznej formacji moralnej⁴⁸.

We wnioskach należy więc potwierdzić, że efektywne wykorzystanie pamięci w wychowaniu moralnym uzależnione jest od dostarczenia wiedzy o kluczowych zasadach moralności (usytuowanych w pamięci semantycznej i aktywnie zgłębianych), rozwijania umiejętności oceny czynów i dokonywania słusznych wyborów moralnych (wykorzystanie pamięci proceduralnej) oraz zagospodarowania zasobów pamięci autobiograficznej, celem doskonalenia osądu moralnego i sztuki decydowania. Wszystkie te aspekty może i powinna wykorzystywać dydaktyka katechetyczna.

4. Pamięć w procesie nauczania modlitwy

Nauczanie modlitwy to kolejne kluczowe zadanie katechezy. Jako główne wyznaczniki skuteczności jego realizacji wskazuje się zdolność katechizowanych do dialogu z Ojcem z takimi samymi uczuciami, jakie towarzyszyły Chrystusowi w Jego modlitwie (adoracja, uwielbienie, dziękczynienie, synowskie zaufanie, prośba, podziw dla chwały Ojca⁴⁹). Podstawę stanowi tu Modlitwa Pańska – wzorzec prawdziwej modlitwy chrześcijańskiej, a zarazem „synteza Ewangelii⁵⁰”.

Skuteczne nauczanie modlitwy zakłada wykorzystanie wszystkich wcześniej opisanych rodzajów pamięci długotrwałej. Pamięć semantyczna przechowuje teksty modlitw (przede wszystkim Modlitwy Pańskiej), kluczowe informacje dotyczące modlitwy Jezusa, ogólną wiedzę o istocie modlitwy, przydatne teksty Pisma Świętego, przykłady ludzi modlitwy zaczerpnięte z Biblii i historii Kościoła itp.⁵¹. Pamięć proceduralna wykorzystywana jest przy nabywaniu i doskonaleniu umiejętności posługiwania się poszczególnymi rodzajami i technikami modlitwy, rozważania czy medytacji (np. *lectio divina*). Z kolei pamięć autobiograficzna pozwala na łączenie modlitwy z życiem⁵² (intencje modlitew-

⁴⁸ Związane jest to z historycznym charakterem misterium zbawienia – por. DOK 107–108.

⁴⁹ DOK 85.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Por. S. Kulpaczyński, *Katechetyczna dydaktyka modlitwy*, Lublin 1989, s. 56–64, 94–97.

⁵² Por. A. Zellma, *Wdrażanie katechizowanej młodzieży do „modlitwy miłującej uwagi”*, w: *Modlitwa w katechezie*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2002, s. 297–301.

ne, budująca wiarę pamięć o działaniu Bożym w życiu i wysłuchanych prośbach, zapamiętane z życia świadectwa i przykłady ludzi modlitwy itd.).

Szczególną wartość w efektywnym wdrażaniu do modlitwy chrześcijańskiej ma współczesna wiedza na temat pamięci operacyjnej, zwanej również roboczą⁵³. W przeciwieństwie do poprzednio wymienionych ten system pamięci ma charakter krótkotrwały i według części autorów stanowi rodzaj uwagi⁵⁴. Zadaniem pamięci operacyjnej jest jednoczesne przechowywanie pewnej ograniczonej ilości danych w ograniczonym czasie. Pamięć operacyjna odgrywa istotną rolę zarówno w przyswajaniu pochodzących z zewnątrz informacji (kierując je do pamięci długotrwałej), jak i w przywoływaniu z pamięci długotrwałej wiedzy potrzebnej w danym momencie do wykonania określonego zadania⁵⁵.

Znajomość specyfiki pamięci roboczej warunkuje skuteczność przekazu treści i umiejętności w całokształcie procesu katechetycznego⁵⁶ (również w realizacji wcześniej omówionych zadań), jednakże w odniesieniu do dydaktyki modlitwy nabiera ona szczególnego znaczenia. Oto bowiem owocność modlitwy w kluczowym stopniu uzależniona jest od zdolności do skupienia, co nie jest niczym innym, jak efektywnym zarządzaniem pamięcią operacyjną. Dlatego formacja modlitewna na katechezie polegać winna m.in. na uczeniu katechizowanych odpowiedzialnego dbania o to, co w danym momencie znajduje się w polu ich uwagi, wprowadzaniu w naukę kierowania zawartością pamięci operacyjnej poprzez wybór treści, jakie ich umysł przywołuje i przetwarza.

Tego typu podejście znane jest w tradycji mistyki chrześcijańskiej. W sposób szczególny istotność właściwego wykorzystania pamięci roboczej dostrzegali, (rzecz jasna, nie nazywając tego w ten sposób) mistrzowie modlitwy ustawicznej (np. św. Bazyli Wielki, Ewagriusz z Pontu, Izajasz Pustelnik, św. Marek Eremita, Diadoch z Fotyki i inni⁵⁷). Wskazywali oni, że sukces modlitwy nieustannej polega na skupieniu i ciągłym „odświeżaniu” aktualnej pamięci o Bogu. Dopracowali się technik ułatwiających zachowanie czujnej pamięci, z których najbardziej znaną jest modlitwa jezusowa, zwana też modlitwą serca. Niepoślednią rolę odgrywa tu również nauka takiego organizowania warunków modlitwy (czas, miejsce, okoliczności), by sprzyjały one tego typu technikom.

⁵³ Por. K.T. Piotrowski, Z. Stettner, J. Orzechowski, R. Balas, *Jak działa pamięć robocza?*, w: *Pamięć robocza*, red. J. Orzechowski, K.T. Piotrowski, R. Balas, Z. Stettner, Warszawa 2009, s. 25–43.

⁵⁴ Tamże, s. 39–40.

⁵⁵ Szczegóły funkcjonowania systemu pamięci operacyjnej oraz jej podsystemów (centralny system wykonawczy, szkielet wzrokowo-przestrzenny i pętla fonologiczna) w koncepcji Baddeleya por. tamże, s. 27–34.

⁵⁶ Istotną rolę w dydaktyce odgrywa ograniczona pojemność pamięci operacyjnej (najczęściej 7 +/- 2 jednocześnie pamiętane elementy), która nakłada na nauczyciela konieczność stopniowego podawania materiału.

⁵⁷ Por. *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, oprac. i tłum. J. Naumowicz, Kraków 2012, s. 69–70, 85, 120, 122, 133–134, 138–139.

Syntezyując powyższe przemyślenia, można stwierdzić, że dla potrzeb dydaktyki modlitwy obok pamięci semantycznej, proceduralnej i autobiograficznej istotne jest uwzględnienie specyfiki systemu pamięci roboczej. Modlitwa sama w sobie, domagając się wytężonej uwagi, może stanowić doskonałą szkołę uważności przejawiającej się w całym życiu.

5. Rola pamięci w wychowaniu do życia wspólnotowego i wprowadzeniu do misji

Analizowane wcześniej zadania katechezy odnoszą się do czterech wymiarów wiary, których nauczanie jest głęboko zakorzenione w Tradycji Kościoła i odzwierciedlone w strukturze Katechizmu Kościoła katolickiego. Jest to wiara wyznawana (rozwijanie poznania wiary), celebrowana (wychowanie liturgiczne), przeżywana (formacja moralna) i kontemplowana (nauczanie modlitwy)⁵⁸. *Dyrektorium ogólne o katechizacji* wskazuje jeszcze dwie dodatkowe perspektywy, które koniecznie powinna uwzględnić współczesna katecheza. Aby uniknąć niebezpieczeństwa indywidualistycznego rozumienia wiary, podkreślony jest jej wymiar wspólnotowy. Celem zaś zapobieżenia traktowaniu wiary jako „sprawy prywatnej” oraz dla rozwoju ewangelizacji wyszczególnione zostało zadanie formacji apostołskiej.

Dyrektorium utożsamia formację wspólnotową z przekazaniem szeregu wspólnototwórczych postaw obecnych w Ewangelii (duch prostoty i pokory, troska o najmniejszych, zwracanie uwagi na tych, którzy się oddalają, upomnienie braterskie, wspólna modlitwa, wzajemne przebaczenie⁵⁹). Podkreślona jest również konieczność zadbania o wymiar ekumeniczny przekazu katechetycznego. Z kolei zadanie wprowadzania do misji implikuje pracę katechezy na polu formacji apostołskiej, przygotowującej świeckich do aktywnego zaangażowania w ewangelizację w obszarze społecznym, zawodowym, kulturowym itp.⁶⁰. Oznacza również formację w kierunku wspierania kościelnych misji *ad gentes*, a także wychowanie do dialogu międzyreligijnego.

Wybrane elementy wiedzy o ludzkiej pamięci znajdują również swoje zastosowanie w odniesieniu do omawianych zadań. Aby uczestnicy katechezy mogli rozwinąć w sobie świadomość eklezjalną czy apostołską, zawartość ich pamięci semantycznej powinna być wzbogacana o osobiście zrozumiane i przetworzone treści z zakresu podstaw eklezjologii, a także teologii ewangelizacji i teologii laikatu⁶¹. Pamięć proceduralna jest natomiast zasobem przydatnym i niezbęd-

⁵⁸ DOK 85.

⁵⁹ DOK 86.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Por. DOK 105–106.

nym dla opanowania szeregu umiejętności o charakterze prakseologicznym i społecznym (komunikacyjnych, kulturowych, organizacyjnych, planistycznych, ewaluacyjnych, innowacyjnych i innych), użytecznych zarówno na polu życia wspólnotowego (w tym praktycznego ekumenizmu), jak i apostołatu (w tym dialogu międzyreligijnego)⁶². Istotną rolę odgrywa także właściwe wykorzystanie pamięci epizodycznej (autobiograficznej). Przykładowo dla skutecznego apostołstwa niezbędne jest odczytywanie i przekazywanie innym Dobrej Nowiny o działaniu Bożym w historii własnego życia (świadcstwo). Z kolei funkcjonowanie wspólnoty opiera się na szeregu epizodów, które zapamiętane (jako pozytywne lub negatywne) składają się na doświadczenia jednostkowe i zbiorowe, rzutujące na teraźniejszy i przyszły kształt zaangażowania wspólnotowego⁶³.

Dla lepszego zrozumienia uwarunkowań skuteczności katechezy nakierowanej na wychowanie wspólnotowe i formację apostołską przydatny jest inny jeszcze element wiedzy z zakresu psychologii pamięci. Wiąże się on z podziałem na dwa rodzaje zapamiętywania (kodowania): zapamiętywanie zamierzone i niezamierzone⁶⁴. W wychowaniu wspólnotowym i apostołskim szczególnie przydatny jest drugi rodzaj kodowania. Trudno sobie bowiem wyobrazić zarówno skuteczną formację wspólnotową, jak i misyjną realizowaną wyłącznie w obrębie pracowni lekcyjnych czy salek katechetycznych, bez uwzględnienia praktykowania przez katechizowanego życia w konkretnej wspólnotocie eklezjalnej czy partycypowania w jej aktywnościach ewangelizacyjnych⁶⁵. Dlatego też ze względu na typowo praktyczny wymiar omawianych zadań katechetycznych dużą rolę będzie w nich odgrywać właśnie pamięć mimowolna – wiedza zdobywana pozaintencjonalnie, niejako „przy okazji”. Warto wiedzieć, że trwałość tego rodzaju zapamiętywania jest równa, a czasem większa od zapamiętywania dokonującego się przy użyciu świadomych strategii (stosowanych np. podczas nauczania szkolnego)⁶⁶. Zawartość informacji uzyskiwanych „przy okazji” jest nie do końca mierzalna dydaktycznie i nieraz trudno ją sprawdzić za pomocą np. ocen szkolnych. Niemniej jej wartość dla rozwoju relacji z Chrystusem jest zapewne nie do przecenienia. Dlatego katecheta realizujący zadanie wychowania wspólnotowego i formacji apostołskiej powinien być wyposażony w wiedzę i umiejętności konieczne do programowania i realizowania działań umożliwiających zapamiętywanie mimowolne.

⁶² J. Charytański, *W kręgu zadań i treści katechezy*, Kraków 1992, s. 195–214.

⁶³ Por. tamże, s. 210–211.

⁶⁴ M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci*, dz. cyt., s. 249–251.

⁶⁵ Por. R. Czekalski, *Korelacja nauczania religii w szkole z katechezą parafialną*, w: *Rodzina – szkoła – Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasiak, Warszawa 2003, s. 104–113.

⁶⁶ Tamże, s. 250.

Zatem w odniesieniu do wychowania wspólnotowego i apostołskiego przydatne okazują się wcześniej opisane zasoby wiedzy o funkcjonowaniu systemów ludzkiej pamięci (semantycznej, proceduralnej, epizodycznej, roboczej). Istotną rolę odgrywa również zapamiętywanie mimowolne i wykorzystanie go w katechizacji.

6. Konkluzje

Powyższe stwierdzenia psychologii pamięci, przywołane w kontekście sześciu zadań katechezy, wydają się w sposób wystarczający uzasadniać przydatność psychologii poznawczej dla rozwoju pedagogii wiary. Zachęcają one do bardziej pogłębionych i szczegółowych studiów, umożliwiających docelowo optymalizację programowania katechetycznego pod kątem specyfiki ludzkiego zapamiętywania, pamiętania, przypominania i zapominania. Wysiłek powinien zmierzać w kierunku racjonalizacji doboru treści nauczania i coraz bardziej precyzyjnego strukturyzowania zawartości przekazu – wyodrębniania treści fundamentalnych i budowania na nich zagadnień szczegółowych (logicznie powiązanych z węzłowymi). Tworzona w ten sposób struktura wiedzy opartej na Objawieniu powinna stanowić system spójny i zrozumiały nie tylko dla twórców programów czy podręczników, ale również dla katechetów i katechizowanych, co umożliwi optymalne wykorzystywanie pamięci semantycznej w realizacji celu katechezy.

Drugim obszarem pogłębionych refleksji teoretycznych i działań innowacyjnych zmierzających do maksymalizacji efektów nauczania pamięciowego winna być dydaktyka katechetyczna. Praca na tym polu ma zmierzać do dostosowania sposobu przekazu do specyfiki funkcjonowania pamięci proceduralnej (celem skutecznego kształcenia umiejętności) oraz edukacyjnego wykorzystania zasobów pamięci autobiograficznej. Metodyka zobowiązana jest uwzględnić również mechanizmy związane z kodowaniem i przywoływaniem informacji (teoria poziomów przetwarzania, zapamiętywanie mimowolne, pamięć robocza i inne), aby zadbać o wysoką jakość i trwałość zapamiętywanych treści.

Refleksje nad treścią przekazu oraz ustalenia dydaktyczno-metodyczne winny być wsparte przez przemyślenia systemowe w kierunku doskonalenia współpracy poszczególnych środowisk i form katechezy (nauczanie religii w szkole, katecheza parafialna, katecheza rodzinna, ruchy religijne i nowa ewangelizacja, katecheza realizowana za pomocą mediów i inne). Tylko bowiem szereg różnorodnych, powiązanych ze sobą czy wręcz skoordynowanych działań daje szansę wielostronnego stymulowania i rozwoju pamięci katechetycznej użytecznej w rozwoju wiary. W tym celu gremia zarówno formalnie, jak i nieformalnie

związane z katechezą wypada zachęcić do zgłębiania zasygnalizowanej tu tematyki, aby realizowana przez nie posługa nauczania, wtajemniczenia i wychowania przynosiła trwale owoce zgodnie z fundamentalną w katechetyce zasadą wierności Bogu i człowiekowi.

Summary

The role of memory teaching in catechesis in the light of cognitive psychology findings

The grounds and scope of rote learning in religious education used in Polish schools have been an issue widely discussed among professionals. Hence the question can be raised about how different ways of using human memory may lead to effective catechetical teaching. Some answers may be found in disciplines dealing with the study of human memory and learning, namely cognitive psychology. In this paper cognitive psychology findings are used to discuss six goals of catechesis (development of belief cognition, liturgical education, moral education, teaching prayer, community and apostolic formation). By analyzing the mentioned above goals an answer to the question “what and how” a learner should memorise to make the acquired knowledge truly helpful in their belief development can be found. Taking into consideration what we have learned so far about the particular systems of human memory and processes of memorizing, storing, recalling and forgetting we can formulate demands for a course of action. The conclusions found in the paper are addressed not only to professionals and experts responsible for catechetical curriculum but also to individual religious education teachers planning and giving classes on a current basis.

Grzegorz Grochowski – dr hab. nauk teologicznych, kierownik Katedry Katechetyki Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie. Wykładowca, autor publikacji o charakterze naukowym, edukacyjnym i popularyzatorskim. Twórca i realizator autorskich szkoleń z zakresu dydaktyki katechetycznej, wykorzystujących najnowsze osiągnięcia teorii nauczania wielostronnego. Jego zainteresowania badawcze dotyczą skutecznej realizacji zadań katechezy, a w szczególności rozwijania poznania wiary oraz wychowania do życia wspólnotowego. W tym obszarze poszukuje możliwości wykorzystania współczesnych osiągnięć nauk teologicznych i społecznych głównie psychologii, dydaktyki i socjologii. Interesuje się również współpracą katechezy z dziełem nowej ewangelizacji.